

<https://doi.org/10.46231/sufiyye.958928>
Gönderilme Tarihi: 05.04.2021
Kabul Tarihi: 23.06.2021

Sufiyye
Haziran 2021/Sayı: 10
June 2021/Issue: 10

İbnü'l-Arabî'nin Nûr-i Muhammedî Açısından Hz. Muhammed ve Diğer Peygamberler Arasındaki İlişkilere Bakışı

*View of Ibn al-Arabî on Muḥammad (pbuh) and
Other Prophets in terms of Light of Muḥammad*

Doç. Dr.

Veysel AKKAYA

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi
orcid.org/0000-0002-4760-9951
veysel.akkaya@izu.edu.tr

Öz

Tasavvufta Nûr-i Muhammedî konusu ilk dönemden itibaren mutasavvıfların ve müfessirlerin bazı âyet ve hadisler ışığında dikkat çektikleri bir husustur. Sûfilere göre Nûr-i Muhammedî, Allah'ın ilk yarattığı varlığın adı olmasından dolayı, farklı din, mezhep ve kültürlerde yer alan ilk varlık hakkındaki düşüncelerle karşılaştırılmıştır. Bu konuda İbnü'l-Arabî'nin eserlerinde, mutlak Varlık'ın ilk tezâhürü olarak Nûr-i Muhammedî ile ilgili açıklamalara genişçe yer verdiği görülmektedir. İbnü'l-Arabî Varlık ve mertebelerini açıklarken, Hakk'ın varlığının ilk taayyünü olarak Nûr-i Muhammedî'nin yaratılan ilk varlık olduğunu ve diğer varlıkların bu nurdan yaratıldığını söyler. İlk yaratılan şey ile ilgili kalem, akıl, ruh, arş gibi farklı isimlendirmeleri aslında bir hakîkatin farklı yönleri olarak gören İbnü'l-Arabî, böylece ilk yaratılış ile ilgili bütün görüşleri kendi ontolojisinde birleştirir. Günümüzde konu ile ilgili yerli ve yabancı ilmî çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmada, Nûr-i Muhammedî ile peygamberler arasındaki ilişki incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Nûr-i Muhammedî, Hakîkat-i Muhammediyye, Sirâc, Mişkât, Cevâmiu'l-kelim, Felek, Zevk, Mizaç.

Abstract

The subject of the light of Muḥammad in Şūfism is an issue that Şūfis and commentators have drawn attention to in the light of certain verses and hadiths since the early periods. It has been compared with the thoughts about the first being in different religions, sects, and cultures since the light of Muḥammad is the name of the first being created by Allah according to the şūfis. Ibn al-Arabî broadly addresses the light of Muḥammad as the first manifestation of the absolute Being in his works. Explaining the ranks of Being, He states that the light of Muḥammad, as the first emergence of the existence of God, is the first being created and other beings are created from this light. Ibn al-Arabî, who considers different names such as al-kalam, al-aql, the soul, and the throne (Arsh) as the first thing created as different aspects of truth, unites all the views about the first creation in his ontology. There are domestic and international studies on the topic. In this study, the relationship between the light of Muḥammad and the prophets will be analyzed.

Keywords: The Light of Muḥammadî, 'Haqiqat al- Muḥammadiyya, Cresset, The Lamp, Jawâmi' al-Kalim, Orbit, Enjoyment, Temperament.

Giriş

Düşünce tarihinin temel meselelerinden biri de “Varlık”ın anlamlandırılması olmuştur. Bu hususta tarih boyunca din, mezhep ve kültürler farklı değerlendirmelerde bulunmuştur. Ancak bu değerlendirmelerin bir kısmı İbnü'l-Arabî'ye göre hakîkî anlamlarını kaybetmiş durumda olduğundan, yeniden aslına uygun bir tarzda ele almak, hakikatleri ortaya çıkarmak için Kur'ân ve Sünnet'in tasdik ettiği keşfi bilgiye ihtiyaç vardır.¹

Varlık açısından Allah, âlem ve insanın ne ifade ettiği, yaratılan ilk varlığın ne olduğu hususunda başta İbnü'l-Arabî olmak üzere, sûfîlerin de kendilerine özgü yöntemlerle görüş beyan etmelerini, oryantalistlerin de savunduğu gibi,² sadece başka görüşlerden etkilenme ve onların izini sürme şeklinde değerlendirmek,³ İslâm'ın evrenselliği ve insanlığın ortak meseleleri ile ilgili hakikatlerin ortaya konması hususunda müslüman âlimlerin söz sahibi olması ile bağdaşmayacaktır. İslâm daha önce var olan hakikatleri tasdik etmiş, bâtil olanları reddetmiş ve yanlış olanları da tashih etmiştir. Bu açıdan hâkikatlerin farklı inanç ve düşünce sistemlerinde orijinalliğini kaybetmiş olması, bir başka deyişle tevhidden uzaklaştırılmasıyla karşılaşan Müslüman âlimlerin, o hakikatleri Kur'ân ve sünnet merkezli yeniden inşâ ederek, tevhid çerçevesinde açıklamaya çalışmaları, meseleleri aslına ircâ etme gayretleri ve entelektüel düzeyde tehvîde davetleri olarak değerlendirilebilir.

Tasavvuf metafiziğine göre hakîkî varlık sadece Allah'a aittir. “el-Vücûd” sıfatı tek mutlak varlığın Allah olduğunu, varlığın hakîkî manada Allah'a âit olduğunu ifade eder. Âlemin varlığı ise Allah'ın varlığının

1. Bkz. Mahmud Erol Kılıç, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/496-487; Mahmud Erol Kılıç, *Şeyh-i Ekber İbn Arabî Düşüncesine Giriş* (İstanbul: Sufi Kitap, 2009), 90-93; 144-147.

2. Bkz. Ignaz Goldziher, “Hadis'te Yeni Eflatuncu ve Gnostik Unsurlar”, çev. Ömer Özsoy, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (1997), 405-421; Soner Akpınar, “Oryantalist Düşüncede Hakikat-i Muhammediye Algısı - Ignaz Goldziher ve Annemarie Schimmel Örneği”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/ 32 (2018), 279-309.

3. Bkz. Ebü'l-A'la Afifi, *Fusûsü'l-hikem liş-Şeyhi'l-Ekber Muhyiddin b. Arabî ve't-ta'likâtu aleyh* (Beyrut: Dârü'l-Hayât, 1946), 2/319-320; Rifat Okudan, “Hakikat-i Muhammediye: Felsefi Temelleri ve Dini Asıllarının Değerlendirilmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2003), 158-160; Mahmut Ay, “İşari Tefsirlerde Hakikat-i Muhammediye Anlayışı”, *Darulfunun İlahiyat: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/2 (2010), 111; Mustafa Akman, “Hakikat-i Muhammedi Düşüncesi ve Bu Düşüncenin Referanslarını Aktaran İki Kaynak ve Müellifleri”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 2/2 (2011), 111.

tecellilerinden ibarettir. Allah'ın âlemi yaratmasının başlangıcı hususunda İbnü'l-Arabî başta olmak üzere ekberî irfânı takip eden sûfîler, Allah'ın el-Evvel oluşunun varlıkta tezâhürü gereğince her şeyin bir ilki olacağından, varlığın açılımına kaynaklık edecek bu ilk varlığın ne olduğu hususunu bazı âyet ve hadisler ışığında izah etmektedirler. Konuyu izah sadedinde çekirdek-ağaç gibi semboller kullanarak, âlemde birlikten çokluğa, çokluktan da birliğe doğru bir akış olduğu üzerinde durmuşlardır. Birlik asıl iken çokluk onun tezahürlerinden ibarettir. Bu tezahürler sonunda yine birliğe döner. Bu durum tasavvuf düşüncesinde “vahdette kesret, kesrette vahdet” şeklinde formüle edilmiştir.

Varlık'ın tezâhürü konusuna esmâ-i hüsnâ açısından bakıldığında, ism-i câmi olarak Allah ismi bütün isimlerin kaynağıdır. Her bir isim tezâhürü bakımından çokluğa delâlet ederken, zâtî itibarıyla birliğe delâlet eder. Esmâ-i hüsnânın yaratılanlarda tezâhürü de birlik ve çokluk şeklindedir. Sûfîler varlık âlemi içerisinde bütün isimleri câmi' olan Allah isminin ilk ve en büyük mazharının Peygamber Efendimiz (s.a.v.) olduğu görüşündedirler. Dolayısıyla din, mezhep ve kültürlerde farklı görüşlerin yer aldığı ilk yaratılan varlık hakkında sûfîler, bu varlığın Rasûlüllah'ın nûru, bir başka deyişle rûhu ve hakikati olduğunu belirtmişlerdir.⁴

Varlık ve mertebeleri konusunda en geniş açılımlarıyla bilgi verenlerin başında İbnü'l-Arabî gelmektedir. O Varlık olarak (el-Vücûd) hakîkî manada sadece Allah'ın var olduğunu belirtir. O halde bizim varlık olarak isimlendirdiğimiz şeyler, gerçek Varlık karşısında ne ifade etmektedir, sorusu karşımıza çıkmaktadır. İşte bu noktada onun cevabı, bu varlıkların gerçek Varlık'ın farklı mertebelerdeki tezâhürü olduğu şeklindedir. Varlık'ın her bir mertebede tezâhürü vahdetten kesrete doğru akış şeklindedir. “*Bütün her şey O'na döner*”⁵ âyeti gereği varlığın bu açılımını aynı zamanda kesretten vahdete akışı izleyecektir. Hakk'ın varlığının ilk mertebede tezâhürü -ki buna “taayyün-i evvel” de denir- Allah ism-i şerîfinin vahdet halinde tecellisi olan ilk hakikat, ilk nûr olup, bu nûr da Hz. Pegyamber'in nûrudur.

Sûfîlerin bu görüşe ulaşmasında hiç şüphesiz bazı âyet ve hadisler kaynaklık etmiştir. Nûr-i Muhammedî konusunun anlaşılması için Kur'ân ve Hadis'te “nûr” kavramının genel olarak çerçevesi, hangi varlıkların

4. Bkz. Kılıç, “Muhyiddin İbnü'l-Arabî”, 20/496-497.

5. Âl-i İmrân 3/109.

nûr olarak isimlendirildiği ve ayrıca Hz. Peygamber ile ilgisinin hangi boyutlarda olduğunun bilinmesi gerekir.⁶ Nûr-i Muhammedî görüşünün bağlamından koparılarak, bazı etkilerle sonradan ortaya çıkmış yeni bir mesele gibi değerlendirilmesinin gerçeği yansıtmayacağı ortadadır. Biz makalemizin mahdut sınırları içerisinde İbnü'l-Arabî'den önceki dönemde Nûr-i Muhammedî ile ilgili görüşlere kısaca temas ettikten sonra, makalemizi İbnü'l-Arabî'nin Nûr-i Muhammedî'nin diğer peygamberlerin nûru arasındaki ilişkisine bakışıyla sınırlı tutacağız.⁷

1. İbnü'l-Arabî'den Önceki Dönemde Nûr-i Muhammedî İle İlgili Görüşler

Kur'an-ı Kerim'de "nûr" kavramı Allah Teâlâ ve bazı varlıklar için kullanılmış olup farklı manalar içermektedir.⁸ en-Nûr ismi yirmi dördüncü sûreye ad olmuştur. Nûr âyeti olarak bilinen 35. âyette ise "nûr" Allah'ın zâtına zıfâ edilmıştır. Ayrıca "en-Nûr" ismi Allah Teâlâ'nın esmâ-i hüsnâsından biridir.⁹ Buna göre hatırlanması gereken ilk husus, âyette geçtiği üzere,¹⁰ esmâ-i ilâhiyenin insan dışındaki varlıklarda tecellisi bazı isimlerle iken, insandaki tecellisinin bütün isimlerle olmasıdır. İkinci husus

6. Bu konuda bir çalışma için bkz. Ömer Çelik, "Kur'an-ı Kerim'de Nûr Kavramı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16-17 (1998-1999), 149-155; Salih Çifti, "İlk Dönem Tasavvuf Düşüncesinde Nûr Kavramı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2004), 144-146; Azat Karimov, *Kur'an'da Nur Kavramı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, 2012).

7. Konu ile ilgili diğer çalışmalar için bkz. Michel Chodkiewicz, "Seal of the Saints: Prophethood and Sainthood in the Doctrine of Ibn 'Arabi", çev. Liadain Sherrard (Lahore: Suhail Academy, 2001), 60-73; Selçuk Eraydın, "Hakikat-i Muhammediyye" *Diyanet Dergisi* 25/4 (1989), 131-143; Mehmet Demirci, "Hakikat-i Muhammediyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 27/179-180; Mehmet Demirci, "Nûr-i Muhammedî", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (1983), 239-258; Kılıç, *İbn Arabî Düşüncesine Giriş*, 298-308; Rifat Okudan, "Hakikat-i Muhammediyye: Felsefî Temelleri ve Dîni Asıllarının Değerlendirilmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2003), 139-164; Rifat Okudan, "Hz. Peygamber'den İlk Yararlanan Şey Hakkında Rivayet Edilen Hadisler Işığında Hakikat-i Muhammediyye", *VI. Kutlu Doğum Sempozyumu (Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi İslâm Felsefesi Ana Bilim Dalı, 2006)*, 165-178; Nuran Döner, *Tasavvuf Kültüründe Hz. Peygamber Tasavvuru* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 12-46; Suad el-Hakim, *Mu'cemu's-Süfî* (Beyrût: Dâru Nedre, 1981), 347-348; Schimmel, *Annemarie, ve Muhammed Onun Elçisi'dir*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Kocabalı Yayınevi, 2011).

8. Çelik, "Nûr Kavramı", 123-171.

9. Tirmizî, "Da'avât", 82.

10. "...ve Âdem'e bütün isimleri öğretti" el-Bakara 2/31.

ise Allah'ın göklerin ve yerin nûru olarak,¹¹ bütün varlıklarda nûrunun tecellî etmekte olduğudur.¹² Bu ön bilgiler bizi bütün ilâhî isimlerin en kâmil tecellisinin Peygamberimiz'de olduğu sonucuna götürmektedir. Çünkü o hadislerde “Ademoğlunun en üstünü”¹³, “...Allah katında öncükilerin ve sonrakilerin en kıymetlisi”¹⁴ hatta varlıkların en hayırlısı¹⁵ olarak haber verilmektedir. Konuya nûr açısından bakılacak olursa Hz. Rasûlüllah'ın, nûr-i ilâhînin en büyük mazharı olarak varlıklara izâfe edilen en büyük nûrun sahibi olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca Hz. Rasûlüllah'ın âlemlere rahmet oluşu¹⁶ ile birlikte düşünüldüğünde, Nûr-i Muhammedînin diğer bütün varlıklar ile ilişkili olduğu anlaşılmaktadır.

İslâm âlimleri ve özellikle sûfiler ilk dönemlerden itibaren Muhammedî nûra işâret eden âyet ve hadislere dikkat çekmişlerdir. Meselâ Mukâtil b. Süleyman, (ö. 150/767) Nûr sûresindeki Allah'ın nûrunun misâlini Muhammed'in nûru olarak izah etmektedir.¹⁷ Mâide sûresinin 15. âyetinde bahsedilen “... Gerçekten size Allah'tan bir nûr, apaçık bir kitap geldi” âyetindeki “nûr” ile ilgili, Taberî (ö. 310/923) ve Râzî (ö. 606/1210) başta olmak üzere bazı müfessirlerin açıklamalarından biri de kastedilenin Hz. Resûlüllah olduğudur.¹⁸ Bir başka âyette Peygamberimiz'in vasıflarından biri “*sirâc-ı münîr*”,¹⁹ nûr yayan bir kandildir. Kandilin nûr yayması için elbette içinde nûr bulunması gerekir. Bu hususta Fahreddîn er-Râzî, Peygamberimiz için “güneş” değil de “sirâc/kandil” ifadesinin kullanılmasının ince hikmetler taşıdığını söyler. Ona göre güneşin nurundan alınamaz, ancak kandilin nurundan birçok nurlar alınarak başkaları tutuşturulur.²⁰

11. en-Nûr 24/35.

12. Geniş bilgi için bkz. Çelik, “Nûr Kavramı”, 136-143.

13. Tirmizî, “Menâkıb”, 1 (No. 3610).

14. Tirmizî, “Menâkıb”, 1 (No. 3616); Dârimî, “Mukaddime”, 8 (No. 48). Peygamberimiz'in üstünlüğü ile ilgili geniş bilgi için bkz. Kâdî İyâz, *Şîfa-i Şerif*, çev. Mehmet Yaşar Kandemir (İstanbul: Tahlil Yayınları, 2012), 1/196-198.

15. “...mahlûkâtın en hayırlısı...” Tirmizî, “Menâkıb”, 1 (No. 3607).

16. el-Enbiyâ 21/107.

17. Ebû Hüseyin Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmud (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1423/2002), 3/199.

18. Bkz. Ebu Ca'fer et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin (Riyâd: Dâru'l-âlemi'l-İslâmî, 2003), 7/264; Fahreddîn Râzî de âyetteki “nûr ve kitap” ile ilgili şu görüşlere yer verir: “Âyetteki “nûr” ile, Hz. Muhammed (s.a.v.); “kitap” ile de Kur'an-ı Kerim; “Nûr” ile İslâm, “kitap” ile Kur'an; “Nûr” ile de, “kitap” ile de Kur'an-ı Kerim kastedilmiştir.” Bkz. Fahreddîn er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, çev. Kurul (Ankara: Akçağ Yayınları, 1988), 8/548.

19. el-Ahzâb 33/45-46.

20. Bkz. Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 18/273.

Rasûlüllah (s.a.v.)'in Allah katından getirdiği bu nûr insanları küfür, şirk ve cehâlet gibi bütün karanlıklardan kurtararak aydınlığa çıkararak, Allah'a giden hidâyet yolunu aydınlatan bir nûrdur. "O öyle aydınlatıcı bir kandildir ki, ashâb-ı kiramdan itibaren kıyâmete kadar gelecek bütün mü'minler, gönül kandillerini O'nun nûruyla tutuşturacaklardır."²¹

Hadislerde de konu ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.²² Meselâ ilk peygamber oluşu ile ilgili sahih bir hadiste de şöyle buyrulur: "*Âdem, rûh ile ceset arasında iken ben Peygamberdim.*"²³ Yine diğer bir hadiste: "*Ben yaratılıştta nebîlerin ilkiyim ve peygamber olarak gönderilişte ise sonuncusuyum*"²⁴ buyrulmuştur. Bu hadislerden anlaşılan Peygamberimizin rûhâniyet yönüyle peygamberlerin ilki olması onun rûhen bütün peygamberlerin ilki, bedenen ise sonuncusu olduğudur. Ayrıca konu ile ilgili şöyle bir rivâyet de vardır: "*Kureyş Hz. Âdem yaratılmadan iki bin yıl önce Cenâb-ı Hak'ın huzûrunda bir nûr olarak durmaktaydı. Bu nûr; Cenâb-ı Hakkı tesbîh eder, melekler de onun tesbîhi sebebiyle Allah'ı tesbîh ederdi. Allah Teâlâ Hz. Âdem'i yaratınca, bu nûru onun sulbüne ilettili. Bundan sonrası hakkında Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: 'Allah Teâlâ beni Âdem'in sulbünde yeryüzüne indirdi. Sonra beni Nûh'un sulbüne koydu, daha sonra İbrahim'in sulbüne ilettili. Böylece Allah Teâlâ beni hep asîl sulblerden, tertemiz rahimlerden birbirine ileterek, kesinlikle evlilik dışı ilişkide bulunmamış olan anne ile babamdan dünyaya getirdi'*"²⁵

Nûr-i Muhammediyye/Hakikat-i Muhammediyye konusunda sûfîlerin ilk dönemden itibaren açıklamalar yaptığı bilinmektedir.²⁶ Tasavvufî araştırmalarda Muhammedî nûr kavramına çoğunlukla ilk kez Zünnûn

21. Çelik, "Nûr Kavramı", 169; 149-150.

22. İlgili hadisler ve değerlendirmeleri için bkz. Okudan, "Hz. Peygamber'den İlk Yarattılan Şey Hakkında", 165-178; Okudan, "Hakikat-i Muhammediyye", 149-158.

23. Tirmizî, "Menâkıb", 1 (No. 3609); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/66; 5/59.

24. Ebü'l-Hayr Şemsüddîn es-Sehâvî; *el-Makasidü'l-Hasene*, thk. Muhammed Osman el-Huş (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, 1985), 1/520 (No. 837); İbn Kesir bu hadisin Katâde'den mürsel olarak rivayet edildiğini, bazılarının ise mevkuf dediğini söyler. Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-azim*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddin (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998), 6/342.

25. Bkz. İbni Hacer el-Askalânî, *el-Metâlibü'l-âliye*, thk. Habiburrahman el-A'zamî (Kuveyt: el-Matbaatü'l-Asriyye, 1973); 4/177, (No. 4256) (Askalâniye göre bu hadis zayıftır.) Kâdî İyâz bu rivayeti destekler mahiyette, delil olarak Efendimiz hakkında amcası Hz. Abbas'ın Peygamberimiz hakkındaki meşhur şiirini gösterir. bkz. Kâdî İyâz, *Kitâbü'ş-şifa bi-ta'rifü'l-hukuki'l-Mustafa* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1977), 1/58.

26. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Çift, "İlk Dönem Tasavvuf Düşüncesinde Nûr Kavramı", 139-158.

el-Mısırî (ö. 245/859 [?])²⁷ veya Abdullah et- Tüsterî’de (ö. 283/896)²⁸ rastlandığı söylenirse de, aslında ilk defa Câfer es-Sâdık’ta (ö. 148/765) rastlandığına dikkat çekilmiştir.²⁹

Câfer es-Sâdık, Kalem sûresinin ilk âyetindeki hurûf-ı mukattaa’dan olan “nûn” harfini tevil ederken, bu harfin Nûr-i Muhammedî’ye işaret ettiğini belirtmiş ve o nûrun “bütün nûrların kendisinden yaratıldığı eze- liyet nûru” olduğunu söylemiştir. Ayrıca Kalem sûresi dördüncü âyette geçen “*Sen büyük bir “huluk” üzeresin*” âyetindeki “huluk” kelimesini “nûr” olarak te’vîl etmiştir. Bu yoruma göre âyetin mânâsı “Sen ezelde sana tahsis edilen “nûr” üzeresin” şeklinde olmaktadır.³⁰

Meşhur zâhidlerden Sehl b. Abdullah et-Tüsterî’nin ise “*Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin*”³¹ âyetini izah ederken “Peygamberlerin, melekûtun, dünyâ ve âhiretin nûru onun nûrundanır. Kim hakîkî muhabbet istiyorsa ona uysun” diyerek,³² Nûr-i Muhammedî ile irtibat kurup, onun nûrunun aydınlığında olmanın muhabbetin bir gereği olduğuna dikkat çektiği söylenebilir. Hallâc’a göre ise nübüvvet nûrları Hz. Muhammed’in nûrundan ortaya çıkmış olup, bu nûrlar onun nûru ile zâhir olurlar. Nûrlar içinde onun nûrundan daha belirginini yoktur ve onun nûrundan daha önce bir nûr bulunmaz.³³

27. Okudan, “Hadisler Işığında Hakikat-i Muhammediyye”, 267.

28. Demirci, “Nûr-ı Muhammedî”, 1/239.

29. Bkz. Chodkiewicz, *Seal of the Saints*, 65. Burada şunu da hatırlatmak gerekir; sahabiler Peygamber Efendimiz ve evlâdını “nûr” olarak nitelediklerinden, Hz. Osman “zü’n-nûreyn” (iki nur sahibi) lakabı ile anılmıştır.

30. Câfer es-Sâdık, *Hakâiku’t-Tefsîri’l-Kur’ânî*, haz. Ali Zey’ur (Beyrut: Müessesetu İzzeddin, 1993), 84, 179; ayrıca bkz. Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *Hakâiku’t-Tefsîr*, thk. Gerhard Böwering (Beyrut: Dârü’l-Maşrik, 1995), 205.

31. Âl-i İmrân 3/31.

32. “*Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım*” (el-Bakara 2/30) âyetinde “**Allah Âdem’i izzet toprağından, Muhammed’in nûrundan yarattı**” der. Bkz. Abdullah et-Tüsterî, *Tefsîrü’t-Tüsterî* (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2002), 27 “*.Rabbin Adem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu..*” (el-A’raf 7/172) âyetinde “**zürriyetler**” şeklinde geçmesine dikkat çekerek onu üçe ayırır. Birincisi Muhammed’dir. Çünkü Allah, Muhammed’i yaratmayı murad edince, onu nûrundan, nûr olarak izhâr etmiştir. Tüsterî, *Tefsîr*, 68-69; “*Onun nûrunun misâli*” (en-Nûr 24/35) âyetinde “Muhammed’in nûru gibidir” der. Tüsterî, *Tefsîr*, 111; “*Sidreyi örten örtmekte iken*” en-Necm 53/16 âyetinde ise sidrenin Muhammed’in nûrundan olduğunu söyler. Tüsterî, *Tefsîr*, 156.

33. Ebu’l-Mugis el-Hüseyn b. Mansûr Al-Hallâj, *Kitâb al-Tawâsin/Kitâbu’t-Tavâsin*, Préparé; Louis Massignon (Paris: Librairie Paul Geuthner, 1913), 11.

Gazzâlî (ö. 505/1111) de nurlar hiyerarşisinden bahsettiği kitabında sirâc-ı münîri anlatırken Rasûlüllah'ın (s.a.v.), tüm peygamberlerin ve âlimlerin "sirâc"ı olduğunu, ancak aralarında sayılamayacak çok farklılıklar bulunduğunu belirtir.³⁴ Görüldüğü üzere daha önceki bazı sûfiler Hz. Peygamber'in nûru ile bütün peygamberlerin nûrunun ilişkisine dikkat çekmişlerdir.

2. İbnü'l-Arabî'nin Nûr-i Muhammedî Açısından Peygamberlere Bakışı

Sûfiler içerisinde Nûr-i Muhammedî konusunun en geniş izahı İbnü'l-Arabî'de (ö. 638/1240) görülür.³⁵ Onun açıklamalarında Hz. Peygamber'in âlemlere rahmet olarak gönderilişi³⁶ gibi âyetlerin ve insanların en üstünü,³⁷ hattâ bütün varlıkların en üstünü,³⁸ efendisi oluşu gibi hadislerin temel dayanak teşkil ettiği anlaşılmaktadır. İbnü'l-Arabî'nin konu ile ilgili anlatımları bu üstünlüğü ve efendiliği çeşitli yönleriyle açıklamak şeklindedir. İbnü'l-Arabî *Vücûd* (Varlık) mertebelerini³⁹ açıklarken "Nûr-i

34. Ebû Hamîd el-Gazzâlî, *Mişkâtü'l-Envâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994), 5; İlhan Kutluer, "Felsefe ile Tasavvuf Arasında: Gazzâlî'nin Mişkâtü'l-Envâr'ında Entellektüel Perspektifler", 900. *Vefat Yılında İmam Gazzâlî: Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları: 2012), 577-519.

35. Bu durumun İbnü'l-Arabî'nin bâzı müşâhedelerinde bütün resûl ve nebilerin hakikatlerini görmüş olması ile yakından ilgili olduğu söylenebilir. Geniş bilgi için bkz. Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, thk. Ebu'l-Alâ Afifi (Tahran: İnşârâtü'z-Zehrâ, 1370), 110; İbnü'l-Arabî bu müşâhedesinden *Fütûhât*'ta da bahseder. Bkz. Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* (Beyrût: Dâru Sâdır, ts.) 3/208; 323; 4/77; Konu ile ilgili değerlendirme için bkz. Claude Addas, *İbn Arabi*, çev. Atila Ataman (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2003), 91-105.

36. el-Enbiyâ 21/107.

37. Tirmizî, "Menâkib" 1 (No. 3616); Dârimî, "Mukaddime", 8 (No. 48).

38. "...mahlûkâtın en hayırlısı..." Tirmizî, "Menâkib", 1 (No. 3607).

39. İbnü'l-Arabî'nin düşüncesinde Hakk'ın zuhûru mertebelere göre tasnifler yapılarak izâh edilir. Bu mertebeler üçlü, dörtlü, beşli, yedili, kırklı hattâ yüzlü mertebeler şeklinde tafsilatlandırılarak anlatılmıştır. Geniş bilgi için bkz. Kılıç, *Şeyh-i Ekber*, 185-325; Bu konuda geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, 2/421-470; Abdülkerîm el-Cilî, *el-İnsânü'l-Kâmil* (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997); Abdülkerîm el-Cilî, *İnsân-ı Kâmil*, çev. Abdülaziz Mecdi Tolun, haz. Selçuk Eraydın vd. (İstanbul: İz yayınları, 2002); Abdülkâdir el-Cezâirî, *Buğyetü't-Tâlib alâ Tertibi't-Tecellî bi Külliyyeti'l-Merâtib*. haz. Asım İbrahim el-Keyyali (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1425/2004) el-Cezâirî bu kitabında İbnü'l-Arabî'nin eserlerine dayalı olarak, mertebeleri detaylı bir şekilde açıklar. Ayrıca bkz., Ahmet Avni Konuk, Muhyiddin İbnü'l-Arabî *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi* haz. Mustafa Tahralı - Selçuk Eraydın (İstanbul: MÜİF Yayınları, 1996), 1/4-89.

Muhammedî”yi Varlık mertebelerinde birinci taayyüne yerleştirir. Hakk’ın varlığının Zât mertebesinden ilk taayyün/tecellî yeri ile ilgili “vâhidîyet, hazret-i rubûbiyyet, âlem-i gayb, âlem-i ulvî, âlem-i emr, âlem-i melekût, âlem-i bâtın, âlem-i esmâ...” gibi birçok isim kullanılmıştır. Bunun sebebi ise ona göre tek olan hakîkatin çok çeşitli yönlerinin olmasıdır.⁴⁰ Dolayısıyla Nûr-i Muhammedî bütün bu vasıfların sahibidir.

Muhammedî nûrun ilk yaratılan olmasını İbnü’l-Arabî, hadîslerde geçen Allah’ın ilk yarattığı şey ile ilişkilendirir. İlk yaratılan şey ile ilgili; “Allah’ın ilk yarattığı şey “kalem”dir.”⁴¹ “Allah’ın ilk yarattığı şey “akıl”dır.”⁴² gibi farklı rivâyetler bulunmaktadır. İlk bakışta çelişki gibi görülen bu rivâyetler İbnü’l-Arabî’ye göre aslında bir olan hakîkati açıklığa kavuşturmaktadır. Çünkü farklı rivâyetler farklı itbârlar açısından bir hakîkatin değişik yönlerine işaret etmektedir. Böylece Hakîkat-i Muhammediyye’nin farklı yönleri anlaşılmış olmaktadır. Bununla birlikte hepsinde kastedilen aslında bir tek hakîkat⁴³ olup o da Hakîkat-i Muhammediyye’dir. Bu konuda İbnü’l-Arabî şöyle der: “...Bize göre Hakîkat-i Muhammediyye, başkalarına göre ilk Akıl’dır. İlk Akıl ise Allah Teâlâ’nın bir şey olmadan var ettiği “Yüce Kalem”dir...”⁴⁴ “O tafsil lisânı yönünden “Akıl”dır. Tedvîn

40. Kılıç, “İbnü’l-Arabî”, 20/502. Konu ile ilgili ayrıca bkz. Konuk, *Fusûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, 1/11-13; Abdülkerim el-Cilî, *el-İnsânu’l-Kâmil* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1997), 48-50; İhsan Kara, *Tasavvuf İstılahları Literatürü ve Seyyid Mustafa Râsim Efendî’nin İstılahât-ı İnsân-ı Kâmil’i* (İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2003), 227; Demirci, “Hakîkat-i Muhammediyye” 15/179-180.; “Hakîkat-i muhammediyye”ye başka isimlerin verilmesini Abdülkerim el-Cilî “nisbet”le açıklar. Çünkü “rûh-i muhammedî, akl-i evvel ve kalem-i a’lâ tâbirleriyle kastedilen tek cevher olup mahlûka nisbetle ona “kalem-i a’lâ”; yaratılış gayesine nisbetle “akl-ı evvel” denildiği gibi, insân-ı kâmile nisbetle de “rûh-i muhammedî” ismini alır.” Cilî, *el-İnsânu’l-Kâmil*, 146.

41. Hakim en-Nisaburi, *Müstedrek*, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1990), 2/454.

42. Bedreddin el-Aynî, *Umdetü’l-Kârî şerhi Sahîhi’l-Buhârî* (Kahire: İdâretü’t-Tıbbâti’l-Müniriyye, ts.), 7/214; Ebü’l-Kâsım Süleymân et-Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Evsat* (Kahire: Dâru’l-Harameyn, 1415), 8/283; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Şuabu’l-İman* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1410), 4/154; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü’l-Evliyâ* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-Arabî, 1405), 7/318.

43. Cilî bu ifâdeye “cevher-i ferd” adını verir. bkz. el-Cilî, *el-İnsânu’l-Kâmil*, 146.

44. İbnü’l-Arabî, *Fütühât*, 1/94; İbnü’l-Arabî, *Resâilü İbn Arabî (Kitâbu’l-Mesâil)*. 307, hâşiye: Muhammed Abdülkerim en-Nemrî (Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2004); Muhammed Abdülkerim en-Nemrî, *Ukletü’l-müstevfiz* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2005), 51, 52; “Mukayyed, fakîr olarak var olan ilk varlık, İlk Akıl diye isimlendirilir. Ayrıca o Rûh-i küllî, Kalem, Adl, Arş, el-Hak el-Mahlûk bihi, Hakikat-i Muhammediyye, Rûhu’l-ervah, İmamü’l-mübîn ve her şey diye isimlendirilir. Onun kendisindeki yönler sebebiyle bir isimleri çoktur.”

ve tastîr (yazma ve satır hâline getirme) yönüyle “*Kalem*”⁴⁵, tasarruf yönüyle “*Rûh*”, istivâ yönüyle “*Arş*”, ihsâ ve rekâik (saymak ve hakikatle olan ince bağları) yönüyle de “*İmâm-ı mübîn*” dir.⁴⁶

İbnü'l-Arabî yaratmanın başlangıcı olan *hebâ*⁴⁷ dan ilk mevcut olanın Hakikat-i Muhammediye olduğunu söyler.⁴⁸ İbnü'l-Arabî Peygamberimiz'in ilk oluşunu peygamberlerin miftâhı benzetmesiyle de açıklar ve Peygamberliğin rûhâniyet olarak ilk onunla açıldığını kasteder.⁴⁹ Bu manada bütün nebî ve resûllerin rûhâniyetine yardım, Hz. Peygamberin temiz rûhâniyetinden gelmektedir. Peygamberler nübüvvetle görevlendirildikleri zaman ilim ve şeriatlarını Peygamberimizin rûhâniyetiyle ızhâr ederler.⁵⁰

İbnü'l-Arabî'nin Peygamberimiz'in diğer peygamberlerle ilişkisi hususunda “*Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.*”⁵¹ âyetine istinad etmesi, onun konunun en geniş sınırlarını belirlemesi açısından dikkate değerdir. Âlemlerin Rabbi olan ve Rahmeti her şeyi kuşatan Allah,⁵² habîbi Hz. Peygamber'i bütün âlemlere ve her şeye rahmet olarak göndermesi, onun varlıklar içerisinde en üst pâyeye sahip olmasının açık göstergesidir. Ayrıca âyette bir zaman sınırı konmamış olması da önemli bir husus olup, Allah'ın rahmet tecellisini görünen ve görünmeyen bütün âlemlerde, Hz. Peygamber ile gerçekleştirmesi, onun âlemlerle müstesnâ ilişkisini ve aynı zamanda efendiliğini göstermektedir. Allah'ın “er-Rahmân” ismi bütün isimleri içine aldığı gibi, rahmetin de bütün tecellileri içine aldığı anlaşılmaktadır. O halde böyle bir rahmetin baş tecellisi olan Hz. Peygamber bütün ilâhî kemâl vasıfların kendisinde toplandığı kişi olmaktadır. Bu noktada İbnü'l-Arabî, varlığa Hz. Peygamber ile yayılan rahmetin geçmiş ve geleceği kapsadığı kanaatinde olup, aynı zamanda Hz. Resûlullah'ın peygamberliğinin umûmîliğine de işaret saymıştır. Ona

Hadislerde geçen farklı ifâdelerin değerlendirilmesi için ayrıca bkz. Abdülkerim el-Cilî, *Şerhu Müşkilâti'l-Fütûhâti'l-Mekkiyye*, thk. Yusuf Zeydan (Kâhire: Dârü'l-Emin, 1999), 74.

45. Kalem ve Levh, tedvîn ve tastîr âlemidir. Bkz. Mahmûd el-Gurâb, *Rahmetün mine'r-Rahmân* (Dimaşk: Matbaatü Nazar, 1989), 4/362.

46. İbnü'l-Arabî, *Ukle*, 52, İbnü'l-Arabî, *Kitâbu'l-mesâil*, 308.

47. “Hebâ, içinde murad edilen şekil ve sûretlerin meydana getirilmesi için lüzumlu olan binanın harcı ve toprağı mertebesindedir.” İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, 1/119.

48. bkz. İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, 1/119

49. bkz. İbnü'l-Arabî, *Kitâbu'l-İsrâ İlä Makâmi'l-Esrâ*, 175

50. İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, 1/135.

51. el-Enbiyâ 21/107.

52. el-A'râf 7/156.

göre bu umûmîlik diğer bütün peygamberleri de kapsar. Bu rahmet vasfı aynı zamanda Hz. Peygamberin resûllerin en kâmilî ve üstünü oluşuna da delil teşkil eder.⁵³

Hz. Peygamber'in âyette "hâtemü'n-nebiyyîn"⁵⁴ şeklinde peygamberlerin sonuncusu olduğunun bildirilmesi, İbnü'l-Arabî'de aynı zamanda kendinden önceki bütün peygamberlerin kemâlini de kendinde toplaması anlamına gelir. Çünkü "hatm" kelimesi meşhur son anlamının yanında, bir şeyin ulaşabileceği son haddi anlamında da olunca, peygamberlikte ulaşılacak nihâî kemâle işâret eder.⁵⁵ Her bir kemâlin kendisinde son bulduğu peygamberlerden bahseden İbnü'l-Arabî, nübüvvetin hatminin Hz. Muhammed'de, velâyetin hatminin Hz. İsâ'da, hilâfetin hatminin Hz. Süleyman'da olduğunu söylediği gibi, bütün bu ve diğer peygamberlerdeki kemallerin tamamının hatminin Peygamberimiz'de olduğunu söyleyerek onun için "hatmü'l-hatm", sonların sonu tabirini kullanır.⁵⁶

İbnü'l-Arabî'nin Nûr-i Muhammedî ile diğer peygamberlerin ilişkisini kurduğu bir âyet de Hz. Peygamber'in *sîrâc/kandil* oluşudur.⁵⁷ Ona göre bu âyetten anlaşılan bütün peygamberlerin nûrlarını ve ilimlerini kendisinden aldıkları *sîrâc/kandil* Hz. Muhammed'dir.⁵⁸ İbnü'l-Arabî, konuyu açıklamak için bir başka âyette Allah'ın güneşi *sîrâc* yapmasını⁵⁹ hatırlatarak tıpkı bunun gibi Hz. Peygamber'in de bir mânevî güneş olarak *sîrâc* oluşuna dikkat çeker. Hz. Peygamber bu özelliği ile Hak'tan aldığı ilâhî vahyin nûrunu insanlara ulaştırmaktadır.⁶⁰ Hz. Peygamber'in güneş gibi bir nûra sahip oluşunu, güneşin gündüz ortaya çıkışına kıyas yapan İbnü'l-Arabî'ye göre, diğer varlıkların nûrlarının güneşin nûru karşısında ona dâhil olması gibi, Hz. Peygamber'in bir güneş gibi ortaya

53. bkz. İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, 3/568-569.

54. el-Ahzâb 33/40.

55. bkz. Suâd el-Hakîm, *Mu'cemu's-Sûfî* (Beirut: Dâru Nedre, 1981), 373-374.

56. Hakîm, *Mu'cemu's-Sûfî*, 375.

57. el-Ahzâb 33/46.

58. bkz. İbnü'l-Arabî, *Fusûs*, 63-64; İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, 4/326; Cîlî konu ile ilgili olarak, küllî Hakikat-i Muhammediyyenin her peygamber ve velîde hakikat ve şühûd olarak mevcut olduğunu, hakikatte Hz. Peygamber'in rûhunun rûhu'l-ervâh olduğu için Şeyh'in onu "Sîrâc" olarak vasıflandırdığını söyler. Geniş bilgi için bkz. Cîlî, *Şerhu Müşkilât*, 73.

59. el-Furkân 25/61.

60. bkz. İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, 1/ 642.

çıkmasıyla birlikte diğer nebilerin nûru, bu nûra dâhil olmuş, böylece efendiliği bâtında iken zâhir olmuştur.⁶¹

İbnü'l-Arabî ayrıca Hz. Peygamber'i güneşe, diğer peygamberleri de yıldızla benzetir. Bu konuda sahâbî şâir Nâbiğa el-Ca'dî'nin⁶² bir meelik için söylediği şiiri, Hz. Peygamberin nûrunu ifâde etmek husûsunda güzel bulduğu için aktarır:

Sen güneş gibisin melikler ise yıldızlar

*Sen doğunca görünmez olur onlar*⁶³

İbnü'l-Arabî bu benzetme ile Peygamberimiz'in şeriatıyla birlikte diğer şeriatların ona katıldığını ve onun şeriatının içerisinde bulunduğu için bir hükmünün kalmadığını da açıklamış olmaktadır. Ona göre daha önceki şeriatların Hz. Resûlullah'ın şeriatına dâhil olması, yıldızların ışıklarının güneşin ışığına katılmasına benzer.⁶⁴

Bir âyette Hz. Peygamber *mişkâta*/lambaya⁶⁵ benzetilmesini yorumlayan İbnü'l-Arabî, bütün peygamberlerin sâhip oldukları ilimleri, her ne kadar bedenî varlığı daha sonra olsa da hakîkatıyla var olduğu için Hâtemü'n-Nebîyyîn'in *mişkâtından* aldıklarını ifâde eder.⁶⁶ Cismiyeye gönderilinceye kadar rûhaniyetiyle (ister nebî ister resul olsun) bütün peygamberlerin ruhlarına makamını veren de Peygamberimiz'dir.⁶⁷

İbnü'l-Arabî bu görüşlerinin bir netîcesi olarak, Peygamberimiz ve diğer peygamberler arasındaki irtibatı, Peygamberimiz'e nâzil olan Kur'ân

61. bkz. İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, 1/ 137.

62. Aynı lakab ile birkaç meşhûr Arap şâiri vardır. Buradaki şâir Nâbiğa el-Ca'dî olup İbnü'l-Arabî onun şiirinden sıkça bahseder. bkz. İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, 1/145, 492; İbnü'l-Arabî, *Fütûhât* 2/184; Nâbiğa el-Ca'dî el-Âmirî, Necid'in güneyindeki Felec'de doğmuştur. 630 yılında Hz. Peygamber'in huzûruna gelip müslüman olarak bir methiye (Râiyye) okumuş ve Hz. Peygamberin duâsına mazhar olmuştur. Geniş bilgi için bkz. Zülfişkar Tüccar, "Nâbiğa el-Ca'dî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/260-261. Hakkında müstakil çalışmalar yapılmıştır. bkz., Halil İbrâhim Ebû Ziyab, *en-Nâbiğa el-Ca'dî* (Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1987); Ahmed Hasan Besbah, *en-Nâbigatü'l-Ca'dî* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994); Hz. Ömer onu insanların şiiri en iyi bileni olarak ve şâirlerin şâiri olarak övmüştür. Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl* (Beyrüt: Müessesetü'r-Risâle, 1989), 3/1413.

63. bkz. İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, 1/145, 492; İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, 2/184.

64. bkz. İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, 1/145.

65. en-Nûr 24/35; Ayrıca âlem ve insân-ı kâmilin, Rahmân'ın nûrunun zuhuru için bir "mişkât" olduğu söylenir. Geniş bilgi için bkz., Abdürrezzâk el-Kâşânî, *Letâifu'l-A'lâm*, tsh. Mecid Hâdîzâde (Tahran: Merkez-i Neşr-i Mîrâs-ı Mektûb, 2000), 534.

66. İbnü'l-Arabî, *Fusûs*, 63-64.

67. İbnü'l-Arabî, *Resâilü İbn Arabî: Risâletü'l-Envâr*, haz. Muhammed Abdülkerim en-Nemrî (Beyrüt: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004), 130.

ile diğer peygamberlere gönderilen ilâhî kitaplar ve sâhifeler arasında da kurar. İbnü'l-Arabî “Kur’ân” kelimesinin iştikaklarından birinin de “cem’/ toplamak” olmasından hareketle şöyle der: “*Kur’ân, Hz. Âdem’den son ne-bîye kadar, indirilen kitaplar, sâhifeler ve ilâhî haberleri kendinde toplayan kitaptır.*”⁶⁸ Kur’ân öyle bir kitaptır ki, bütün nebîlerin, meleklerin ilimleri ve ilmin bütün çeşitlerini içerir ve bunları ehline îzâh eder.⁶⁹ İbnü'l-Arabî bu görüşe muhtemelen hadislerde Allah’ın Kur’ân’da önceki ve sonraki-lerin ilmini bir araya getirdiğinin bildirilmesinden ulaşmıştır.⁷⁰ O halde Kur’ân’ın ilim hazinesi olmasının kapsamı indirilmiş bütün kitaplardaki ilimleri ihtivâ ettiği gibi, onlarda olmayan ilimleri de içine alacak kadar geniştir. Bu bağlamda kendisine Kur’ân verilen kimseye her ilmi ihtivâ eden kâmil ziyâ verilmiş olmaktadır. İbnü'l-Arabî bu görüşünü “*Kitâbda bir şeyi eksik bırakmadık*”⁷¹ âyetine dayandırır.⁷² Bu âyetin kapsamında düşünüldüğünde Kur’ân Peygamberimiz’e verildiğinden onun ilmi bütün peygamberlerin ilmini kapsadığı gibi, bütün ilimleri de muhtevîdir.

İbnü'l-Arabî’nin Hz. Peygamber ve diğer peygamberle ilgili müstakil olarak kaleme aldığı kitabın adı “*Fusûs’l-Hikem ve Husûs’l-Kilem*” dir.⁷³ “Hikmet”⁷⁴ Fasları ve *Kelimelerin Husûsiyetleri*” anlamına gelen eserde, İbnü'l-Arabî “fass” kelimesini bir şeyin özü, ruhu manasına kullanır.⁷⁵

68. bkz. İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, 2/90.

69. bkz. İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, 2/107.

70. Ebü’s-Seâdât Mecdüddîn İbnü'l-Esir, *Câmiu’l-Usûl*, thk. Abdulkadir Arnavut (Dımaşk: Mektebetü’l-Halvânî, 1972), 8/464 (No. 6233).

71. el-En’am 6/38.

72. bkz. İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, 2/107.

73. *Fusûs* hakkında genel bilgi için bkz. Mahmud Erol Kılıç, “Fusûs’l-Hikem” (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/230-237.

74. “Klasik sözlüklerde hikmet kelimesinin (çoğulu hikem) “yargıda bulunmak” anlamındaki hükm masdarından isim olduğu belirtilir; ayrıca “engellemek, alıkoymak, gemlemek; sağlam olmak” mânalarına gelen ihkâm masdarlarıyla anlam ilişkisi kurulur.”... İbn Manzûr, hikmetin özellikle Allah’a nisbeti halinde “en değerli varlıkları en üstün bilgiyle bilmek” mânasına geldiğini belirtir. Hikmet ve hüküm kelimeleri “bilmek” (ilim) ve “anlamak” (fıkıh) mânalarında eş anlamlı olur.”... “İsfahânî hikmet terimini “İlim ve akıl yoluyla gerçeği bulma” şeklinde tanımlar.” Geniş bilgi için bkz. İlhan Kutluer, “Hikmet” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/503-506; Hikmet tasavvufta genellikle “İlâhî sırların ve gerçeklerin bilgisi, varlıkların var oluş amaçlarının kavranması, sebeplerle bunların sonuçları arasındaki ilâhî ilişkilerde ilâhî irâdenin rolünün keşfedilmesi” anlamında kullanılır. Mustafa Kara, “Hikmet” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/518-519.

75. İbnü'l-Arabî, *Fusûs*, 183; Şârihler bunun bir şeyin zübdesi, lübbü, özeti manasına geldiğini söylerler. bkz. Dâvud el-Kayserî, *Matla’u husûsi’l-kilem fî meânî Fusûsi’l-Hikem* (Tahran:

“*Kelime*” ise farklı anlamları olmakla birlikte hakikat anlamına kullanmıştır.⁷⁶ Bir peygamber için kullanıldığında ise peygamberin varlığının hakikati anlamına gelir.⁷⁷ İbnü'l-Arabî bu eserinde her bir peygamberi bir hakikat ile ilişkilendirerek, o hakikat ile alakalı konuları açıklar. Bütün hakikatleri kendinde toplayan kişi ise Peygamberimiz'dir. Bu manada Hakikat-i Muhammediyeyi bütün hakikatlerin merkezi etrafında konuları açıklar.

İbnü'l-Arabî *Fusûsu'l-Hikem*'in “Muhammed Fassi”nda, O'nun insan türü içinde en mükemmel varlık olması hasebiyle hikmetinin ferdiyet/teklik olduğunu belirtir. *Fusûs* şârihlerinden Dâvud el-Kayserî, İbnü'l-Arabî'nin ferdiyet hikmetini Hz. Peygamber ile ilişkilendirmesini, bütün ilâhî isimleri içine alan Allah isminin mazharı oluşu ile açıklar. Aynı zamanda Peygamberimiz, üzerinde Zât-ı Ahadiyye'den başka mertebenin bulunmadığı İlâhî cem'iyet makâmının tek sâhibidir.⁷⁸ Ferdiyet hikmeti varlığın onunla başlayıp yine onunla son bulmasını gerektirir. İbnü'l-Arabî'nin bu görüşüne delili ise Hz. Peygamber'in “*Âdem su ve toprak arasında iken nebî olması*”⁷⁹ yani rûhen ilk nebî ve unsûrî yaratılışıyla ise son nebî oluşudur. Peygamber olarak rûhânî varlığı ile bütün peygamberlerin rûhlarına peygamber olarak gönderildiği gibi, unsûrî varlığı ile de onların sonuncusudur.⁸⁰ İbnü'l-Arabî, Hz. Peygamberin bütün peygamberlerden önce ve aynı zamanda sonra oluşunu dâire metaforuyla izah eder. Bir dâire çizildiğinde başlangıç sona bitişik olacaktır. Bunun metafizikte anlamı Allah Teâlâ'nın el-Evvel, el-Âhir, el-Bâtın ve ez-Zâhir isimlerinin bir gereği olup varlığın başladığı yere dönmesi demektir. İbnü'l-Arabî'ye göre peygamberlik için de durum aynıdır. Hz. Resûlullah ile peygamberlik bâtında başlamış, zâhirde de yine onunla son bulmuştur.

Dâru'l-İtisâm, 1416), 1/323; Sainüddin Ali. b. Muhammed et-Türke, *Şerhu Fusûsi'l-Hikem*, haz. Muhsin Beydarfer (Kum: İntişârât-ı Baydar, 1378), 2/774; Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, 4/41.

76. bkz. İbnü'l-Arabî, *Fusûs*, 57.

77. Konu ile ilgili bkz. Hakîm *Mu'cemu's-Sûfî*, 978.

78. Kayserî, *Matla'u husûsi'l-kilem*, 2/1153.

79. Sehâvî ve Zerkeşî hadisin bu lafızla aslının olmadığını söylemiştir. bkz. İsmâil b. Muhammed Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, thk. Ahmed Kalâş (Haleb: Mektebetü't-Türasi'l-İslâmî, ts.), 2/1012 (No. 2017). Ancak hadis “Âdem ruh ve cesed arasındayken ben nebî idim.” şeklinde sahih olarak mevcuttur. bkz. Tirmizî, “Menâkıb”, 1; İbn Mâce, “Tib”, 45.

80. bkz. İbnü'l-Arabî, *Fusûs*, 215.

Bu demektir ki peygamberlik önceden de sonradan da hakikat yönünden ona âittir.⁸¹

İbnü'l-Arabî peygamberlerin hakikatini anlatırken, her bir hakikate “*kelime*”⁸² adını verir. Ona göre kelimenin çoğulu olarak “*kelim*”in bir anlamı da isimlendirilenlerin hakikatleri demektir.⁸³ Bu durumda Hakikat-i Muhammediye bütün peygamberlerdeki *kelimelerin* (hakikatlerin) tamâmıdır. Çünkü ona göre hadîste geçen “*cevâmiu'l-kelim*”⁸⁴ tâbîri Hz. Peygamber’in hakikatleri kendinde toplama özelliğini ifâde eder. İbnü'l-Arabî bu anlamda “*cevâmiu'l-kelim*” tabirine eserlerinde genişçe yer verir.⁸⁵ Hz. Peygamber’e verilen *kelimeye* “kelime-i câmia” da denir. Bu durumda birer *kelime* olan bütün peygamberlerin *kelimelerini* kendinde bir araya getirmiş olan kişi yine Peygamberimiz olmaktadır.⁸⁶

İbnü'l-Arabî, Hz. Peygamberin bütün peygamberlerden önce ruhen nebî olmasını *cevâmiu'l-kelim* oluşu ile de irtibatlandırır. Bu manada Peygamberimiz’in her biri bir *kelimedenden* oluşan peygamberlerin öncüsü olması ve onlara gönderilmesi için, bütün *kelimelerin* kendisinde var olması gerekmektedir.⁸⁷ Âyette Hz. İsa’dan “*Meryem’e ilkâ ettiği kelimesidir*”⁸⁸ şeklinde bahsedilmesinden hareketle varlığın hakikatlerinin, Hakk’ın

81. bkz. İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, 3/413.

82. A. Avni Konuk *kelime* hakkında şu bilgileri verir: “Kelim, “kelime”nin cem’idir. Ve “kelime”den murâd “her bir mevcûdun “ayn”ıdır. Zîrâ onlar nefes-i rahmânî ile zuhûr etmiştir. Nitekim insanın hîn-i tekellümünde, kelimât nefes-i insânî ile zâhir olur. Cenâb-ı Şeyh (r.a.) *Fütûhât-ı Mekkiyye*’nin yüz doksan sekizinci bâbında / buyururlar ki “Mevcûdât bitmek tükenmek bilmeyen kelimâttır.” Allah Teâlâ, vücûd-i Hz. İsa (a.s.) hakkında “Meryem’e ilkâ ettiği kelimesidir.” (en-Nisâ 4/171) buyurdu. Ve mevcûdâtın *kelimât* olduğuna Hak Teâlâ Hazretleri’nin “*De ki: Rabbimin kelimeleri için deryâ mürekkep olsa ve bir o kadar da ilâve getirsek dahi, Rabbimin kelimeleri bitmeden önce deniz tükenecektir.*” (el-Kehf 18/109) kavli-i şerifi delildir. Ve Şeyh-i Ekber efendimizin burada “kelim”den murâd-ı âlisi, atyeb-i kelimât-i ilâhiyye olan enbiyâ (aleyhimûs-selâm)’ın zevât-ı şerifeleridir...” Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, 1/91 Kelime ilgili bir değerlendirme için ayrıca bkz. Ebü'l-A’la Afifi, “Müslümanların Logos Nazariyeleri” *İslâm Düşüncesi Üzerinde Makaleler* içinde, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: İz yayınları, 2000), 61-107; M. Mustafa Çakmaklıoğlu, *İbnü'l-Arabî’de Mârifetin İfâdesi* (İstanbul: İnsan Yayınları 2007), 297-310.

83. bkz. İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, 3/556.

84. Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, thk. Mustafa Dîb (Beirut: Dâru İbn Kesîr, 1987); 6/2654 (No. 6845); Müslim b. el-Haccâc, *Sahîh-i Müslim*, thk. Mahmûd Fuâd Abdalbâki (Beirut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, ts.), 1/375 (No. 523).

85. bkz. İbnü'l-Arabî, *Fusûs*, 71, 73, 215; İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, 1/3, 71, 80; 2/50, 72.

86. bkz. İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, 2/363.

87. bkz. İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, 3/556.

88. en-Nisâ 4/171.

kelimeleri olduğunu ve onların tükenmeyeceğini belirtir. Peygamberimiz için isimler ve müsemmalar hasıl olduğundan bütün hayrı kendinde toplamış ve bütün insanların efendisi olmayı hak etmiştir. “*Ben kıyâmet günü insanların efendisiyim*”⁸⁹ hadisinde belirtildiği gibi Peygamberimiz, diğer peygamberlerin de efendisidir.⁹⁰

Fusûs şârihlerinden el-Cendî, Hz. Peygamber’e verilen *cevâmiu’l-kelimi* Hz. Âdem’e tâlim edilen esmaların müsemması olan *ilâhî kelimeler* olarak yorumlar.⁹¹ İbnü’l-Arabî’ye göre Hz. Muhammed bu isimlerin mânâlarına sahipti. Hz. Âdem ise bu isimleri taşıyan kişiydi. Hz. Peygamber esmâ-i ilâhiyenin bir başka deyişle ilâhî *kelimelerin*, hakikatlerin tamâmının asıl mazharıdır.⁹²

İbnü’l-Arabî ayrıca hadîste geçen “*kelimeler*”i varlıklar olarak yorumlar. Bu manada bütün âlem Allah’ın *kelimeleri* olup, Allah *kelimelerindeki* hikmeti Hz. Muhammed’e vermiştir. Risâlet ve nübüvvet açısından *kelimeleri* değerlendiren İbnü’l-Arabî, Hz. Peygamberin vazifesinin bütün kelimeleri yani varlıkları kapsadığına ve vazifesinin umûmî oluşuna işaret kabul eder. Onun bu yaklaşımı Hz. Peygamber’in âyetteki “âlemlere rahmet oluşu”⁹³ ile ilişkili gözükmektedir. Diğer peygamberlerin vazifesi ise hususidir. Peygamberimiz’in bütün peygamberlerdeki *kelimeleri* yani hakikatleri kendinde birleştiren kişi “*cevâmiu’l-kelim*” olması da yine vazifesinin umûmîliğine işârettir.⁹⁴

İbnü’l-Arabî’nin Hz. Peygamber ve diğer peygamberler arasındaki ilişki konusunda ayrıca “*zevk*”e dikkat çeker. Ona göre Her peygamberin bir *zevki* vardır. Bu *zevk* İbnü’l-Arabî’de günlük dilde kullandığımız mananın üstünde bir anlam ifade eder. Ona göre *zevkten* kasıt, o peygamberde Hakk’ın ilâhî tecellisinin sonucu ortaya çıkan ilk haldir.⁹⁵ Peygamberlerdeki *zevkin* farklılığı ise tecellinin farklılığından kaynaklanır. *Zevk* tecellîye bağlı olarak gerçekleştiği için, tecellî netîcesinde ortaya çıkan ilimler, *zevkî* ilimlerdir. Bir ilim tecellîden kaynaklanmıyorsa

89. Tirmîzî, *Sünen*, 5/48 (No. 3148); İbn Mâce, *Sünen*, 2/1440 (No. 4308).

90. bkz. İbnü’l-Arabî, *Fütûhât*, 3/556.

91. Müeyyidüddîn el-Cendî, *Şerhu Fusûsi’l-Hikem* (Meşhed: Danişgâh-ı Meşhed, 1982), 709.

92. bkz. İbnü’l-Arabî, *Fütûhât*, 1/109, Ayrıca bkz. Cîlî, *el-İnsânü’l-Kâmil*, 49.

93. el-Enbiyâ 21/107.

94. bkz. İbnü’l-Arabî, *Fütûhât*, 3/413.

95. bkz. İbnü’l-Arabî, *Fütûhât*, 2/548.

ona *zevkî* ilim de denemez.⁹⁶ İbnü'l-Arabî zevkleri taksim ederek şöyle der: “*Resûllerin zevkleri, resûllere mahsûstur. Nebîlerin zevkleri nebîlere, velîlerin zevkleri de velîlere mahsûstur. Bâzı resûller, bütün bu üç zevkin sâhibidirler. Çünkü onlar hem resûl, hem nebî, hem de velîdirler.*” Konunun anlaşılması için Hz. Mûsâ ile Hızır'ı örnek verir. Kur'ân'da Hz. Mûsâ hakkında kullanılan ve zevk anlamına gelen “hibrâ”⁹⁷ kelimesi ona göre tam da peygamberler hakkında bahsettiği *zevkin* yani tecelliler sonucu ortaya çıkan ilmin karşılığıdır. İbnü'l-Arabî'nin dikkat çektiği zevklerin farklılığı hususu, Hz. Mûsâ ve Hızır için “Allah'ın her ikisine öğrettiği ilmin farklı olup, biri diğèrinin ilmini bilmedikleri” şeklinde bir hadiste açıklık kazanmaktadır.⁹⁸ Konuya tekrar dönecek olursak, Hızır ona kendisiyle birlikteliğe sabredemeyeceğini söylemiş, bunun sebebi olarak da işin iç yüzünü kavrayamayacak durumda olmasını göstermiştir. İbnü'l-Arabî Hz. Mûsâ'nın bu durumunu ilk bakışta anlaşılan şekliyle bir eksiklik olarak değil, ilâhî tecelliden kaynaklanan *zevklerinin* farklı olmasıyla açıklamıştır. O halde âyetin mânâsı Hz. Mûsâ'nın *zevkinin* olmadığı ve zevkî ilimle öğrenmediği bir şey hususunda sabır da göstermesinin mümkün olmadığı şeklide olmaktadır.⁹⁹ Dolayısıyla Hz. Mûsâ'nın, Hz. Hızır'a âit makamdan bir *zevki* olmadığı gibi, Hızır'ın da Mûsâ'ya âit makamdan bir *zevki* yoktur.¹⁰⁰ İbnü'l-Arabî'nin *zevk* ile ilgili bu açıklamalarından, Muhammedî *zevkin* bütün diğèr peygamberlerin *zevkini* kendinde toplayan bir *zevk* olduğu sonucu çıkarılabilir.

İbnü'l-Arabî'nin, Hz. Peygamber'in diğèr peygamberlerle ilişkisi konusuna açıklık getirdiği bir başka husus da “*mizâc*”/yaratılıştır. Bu açıdan Hz. Muhammed bütün nebî ve resûllerdeki *mizâc*ları ihtivâ eden bir *mizâcâ* sâhip olduğu için bütün insanlara gönderilmiştir. Diğèr peygamberlerin *mizâc*ı Hz. Peygamber'e göre belirli bir yönden *tebârüz* ettiği için belirli bir kavme gönderilmişlerdir.¹⁰¹ Aynı şekilde Hz. Peygamber'in şeriatı da

96. Hakîm, *Mu'cem*, 493-494.

97. el-Kehf 18/68.

98. Buhârî, *Sahîh*, 1/35 (No. 122).

99. İbnü'l-Arabî, *Fütühât*, 2/51.

100. İbnü'l-Arabî, *Fütühât*, 1/199; Yeri gelmişken İbnü'l-Arabî'nin Peygamberlerdeki bu zevk farklılığının, onların vârislerine de etki ettiği ve dolayısıyla zevkleri farklı olduğunu belirttiğini de hatırlamakta yarar vardır. bkz. İbnü'l-Arabî, *Fütühât*, 1/223.

101. bkz. İbnü'l-Arabî, *Fütühât*, 3/431.

cevâmiu'l-kelim olması yani küllî hakikatleri içermesinden dolayı bütün şeriatları kapsayıcı bir şekilde gelmiştir.¹⁰²

İbnü'l-Arabî'nin Hz. Peygamber ve diğer peygamberler için kullandığı başka bir tabir de “felek”tir. Felek kavramı İbnü'l-Arabî'nin irfânında çok boyutlu anlamlar kazanmış temel kavramlardan biri olarak karşımıza çıkar.¹⁰³ Ona göre, her peygamber bir feleğe benzemekte olup, peygamberler içerisinde Hz. Peygamberin feleğinden daha geniş feleği olan yoktur.¹⁰⁴ Hz. Peygamber'in “velî” olmasını da felek ile birleştiren İbnü'l-Arabî, velâyeti felek-i muhit/en kapsayıcı felek¹⁰⁵ ve dâire-i kübrâ/en büyük daire olarak tasavvur eder.¹⁰⁶

İbnü'l-Arabî, Peygamberimiz ve diğer peygamberlerin onunla ilişkisi ile ilgili manevi “haz” (pay, nasib) konusuna da yer verir. Her bir peygamberin Allah'tan bir hazzı, nasibi vardır. Hz. Muhammed'in hazzını cem' makamından değerlendiren İbnü'l-Arabî, bu üst bakışla bütün peygamberlerde bulunan hazzın onun hazzı olduğunu, her birine hazzın ondan geldiğini söyler. Bu bakımdan haz aslında tek olup o da Muhammedî hazdır. Fark makamından değerlendirdiğinde ise her bir peygamberin hazzı ile Hz. Muhammed'in hazzı arasında yetmiş sekiz haz ve makam bulunmaktadır. Bu duruma Hz. Peygamber'in Hz. Âdem'le ilişkisinin hem zâhir hem de bâtın ilişkisi olmasını örnek gösterir. Bu ilişki Rasûlullah'ın bâtın açısından ondan önce peygamber olması, zahir açısından ise sonra peygamber olması şeklinde anlaşılabilir. İbnü'l-Arabî'ye göre Hz. Peygamber'in diğer peygamberler ile haz açısından ilişkisi o kadar geniş bir konudur ki, her bir peygamber ile Hz. Muhammed arasındaki hazzın bilinmesi için, her birinin hazzını belirlemek amacıyla 124 bin peygamber sayısınca bölüm açmak gerekir. Ameller açısından da hazlara değinen İbnü'l-Arabî onların yetmiş dokuz olmak üzere bilindiğini belirtir. Peygamberlerden her biri için tek, iki, on, dokuz, sekiz veya daha az ya da daha çok haz/nasip

102. bkz. İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, 1/138.

103. Genel olarak devreden her şeye felek denmektedir. Muhammed Murtazâ *ez-Zebîdî*, *Tâci'l-Ârus min cevâhiri'l-kâmus*, thk. Ali eş-Şiri (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994), 1/6767; Felek, sâdece zâhiri olduğu gibi bâtınî de olur. bkz. Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *Ta'rifât*, thk. İbrâhim Ebyâr (Beyrût: Dâru'l-Kitâb el-Arabî, 1405/1985), 1/217. İbnü'l-Arabî burada mânevî anlamda kullanmıştır. Geniş bilgi için bkz. Veysel Akkaya, *Şeyhi Ekber İbn Arabî'de İdris Peygamber* (İstanbul: Erkam yayınları, 2010), 68-73.

104. bkz. İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, 2/144.

105. İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, 3/14.

106. İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, 2/256.

olup, hazların tamamına sahip olan sâdece Rasûlüllah'tır. Bundan dolayı diğer peygamberler husûsî olarak kendi kavmine, Hz. Peygamber ise umûmî olarak bütün insanlara gönderilmiştir.¹⁰⁷

Sonuç

İbnü'l-Arabî Nûr-i Muhammedî/hakikat-i Muhammedîyye konusunu Kur'ân ve Sünnet'te yer alan "nûr" kavramı çerçevesinde değerlendirmiştir. Bu bağlamda ilk dönemden itibaren müfessirler ve sûfiler nûr ile ilgili âyetlerde Hz. Peygamber'in nûruna dikkat çekmişlerdir.

Hadislerde insanların ve hattâ bütün varlıkların içerisinde en üstün olduğu bildirilen Rasûlüllah'ın, tabîi olarak Allah'ın bütün isimleri gibi en-Nûr isminin de en büyük tecellisine mazhar olduğunu söylemek mümkündür. Aynı şekilde Muhammedî nûrun, âlemlere rahmet olması itibariyle bütün varlıklarla ilişkili olduğu düşünülebilir.

Nûr-i Muhammedî ile ilgili en kapsamlı ve orijinal bilgiler İbnü'l-Arabî'ye aittir. O konuya Varlık ve mertebeleri bağlamında açıklık getirmiştir. İlk yaratılan varlığın, bir başka deyiş ile Varlık'ın ilk tecellisini Nûr-i Muhammedî olarak anlatan İbnü'l-Arabî, bu bağlamda ilk yaratılan varlık ile ilgili akıl, kalem, ruh gibi isimlendirmelerin, aslında tek olan hakîkatin farklı özelliklerinden dolayı aldığı isimler olduğunu belirtir.

İbnü'l-Arabî Nûr-i Muhammedî'nin diğer varlıklar ile ilişkisini, Nûr-i Muhammedî ve diğer peygamberlerin nûru üzerinden anlatmıştır. Bu hususta yazdığı meşhur eseri Fusûsu'l-hikem'in temel kurgusu, Nûr-i Muhammedî ve onun etrafında diğer peygamberlerin nûrlarıdır. İbnü'l-Arabî bu ilişkiyi ilâhî isimler bağlamında açıklar. Hz. Peygamber Allah'ın bütün isimlerinin kâmil mazharı iken, diğer her bir peygamber Allah'ın bazı isimlerinin kâmil mazharıdır.

İbnü'l-Arabî eserlerinde nübüvvetin Hz. Peygamber ile başlayıp yine onunla bittiğini izah ederken bunu miftah ve hatem oluşuyla açıklamıştır. Çünkü Ekberî irfanda ilk, aynı zamanda son demektir.

107. bkz. İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, 2/87-88; Bütün bu açıklamalardan sonra, Nûr-i Muhammedî açısından her mü'min için Hz. Peygamber'e salavât getirmenin, onun nûru ile irtibat kurmasını sağladığını belirtmekte yarar vardır. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Zehra Çelebi, *Tasavvuf Târihinde Vird-Hizb Geleneği ve İsmâil Hakkı Bursevî'nin Şerh-i Salavât-ı Meşîyye İsimli Eseri* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 64-75; Frithjof Schuon, *İslâmî Anlamak*, çev. Mahmut Kanık (İstanbul: İz yayınları, 1999), 130-137.

İbnü'l-Arabî, Hz. Peygamber'in diğer peygamberlerle ilişkilerini, âyetler ve hadisler ışığında incelemiştir. Bu konuda âyetlerdeki Peygamberimiz ve diğer peygamberlerle ilgili özellikleri, orijinal bir şekilde mezc ederek âdetâ bir bütünün parçalarını toplamış ve âyette belirtildiği gibi onların hiçbirini diğerinden ayırt etmeden¹⁰⁸ yorumlamıştır.

İbnü'l-Arabî'nin nûr-î Muhammedî açısından, Hz. Rasûlüllah ve diğer peygamberlerin ilişkisini anlatırken üzerinde durduğu temel husus, Hz. Peygamber'in merkezde, diğer peygamberlerin de onun etrafında yer almalarıdır. Bu konuda Peygamberimiz'in âlemlere rahmet oluşu, meselenin özünü teşkil eder. Çünkü bu rahmet geçmişi de kapsadığı için, Rasûlüllah'ın bütün peygamberlere de rahmet olarak peygamberliği umumidir.

İbnü'l-Arabî Peygamberimiz ve diğer peygamberler arasındaki ilişkiyi, âyetlerde sîrac/kandil, mişkât/lamba, kelime, zevk; hadislerde cevâmiu'l-kelim, ilk nebî oluşu çerçevesinde, ayrıca mizaç, felek ve haz yönünden de inceleyerek geniş bir perspektifle ortaya koymuştur. Netice itibariyle Nûr-i Muhammedî diğer bütün nebîlerin nûrlarının kaynağı olup, her bir nebînin nûru o nûrdan nasîbi ölçüsündedir. Bir başka deyişle Muhammedî hakikat, şerîat ve zevk diğer peygamberlerdeki hakikat, şerîat ve zevkin menbaıdır.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazarlar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. / The authors declared that there is no conflict of interest.

Finansal Destek / Grant Support: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

- Addas, Claude. *İbn Arabî*. çev. Atıla Ataman. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2003.
- Afifi, Ebü'l-A'la. *İslâm Düşüncesi Üzerinde Makaleler*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz yayınları, 2000.
- Afifi, Ebü'l-A'la. *Fusûsü'l-hikem liş-Şeyhi'l-Ekber Muhyiddin b. Arabî ve't-ta'likâtu aleyh*. Beyrut: Dârü'l-Hayât, 1946.
- Akkaya, Veysel. *Şeyhi Ekber İbn Arabî'de İdris Peygamber*. İstanbul: Erkam yayınları, 2010.

---

108. el-Bakara 2/285.

- Akman, Mustafa. "Hakikat-ı Muhammedi Düşüncesi ve Bu Düşüncenin Referanslarını Aktaran İki Kaynak ve Müellifleri". *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 2/2 (2011), 111.
- Akpınar, Soner. "Oryantalist Düşüncede Hakikat-i Muhammediyye Algısı". Ignaz Goldziher ve Annemarie Schimmel Örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/ 32 (2018), 279-309.
- Al-Hallâj, Ebu'l-Mugis el-Hüseyn b. Mansûr. Kitâb al-Tawâsin/Kitâbu't-Tavâsin. Préparé Louis Massignon, Paris: Librairie Paul Geuthner, 1913.
- Ay, Mahmut. "İşari Tefsirlerde Hakikat-i Muhammediyye Anlayışı". *Darulfunun İlahiyat İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/2 (2010), 111.
- Besbah, Ahmed Hasan. *en-Nâbigatü'l-Ca'di*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- Chodkiewicz, Michel. "Seal of the Saints: Prophethood and Sainthood in the Doctrine of Ibn 'Arabi". çev. Liadain Sherrard. Lahore: Suhail Academy, 2001.
- Çakmaklıoğlu, M. Mustafa. *İbnü'l-Arabî'de Mârifetin İfâdesi*. İstanbul: İnsan Yayınları 2007.
- Çelebi, Zehra. *Tasavvuf Târihinde Vird-Hizb Geleneği ve İsmâil Hakkı Bursevî'nin Şerh-i Salavât-ı Meşîyye İsimli Eseri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Çelik, Ömer. "Kur'ân-ı Kerim'de Nûr Kavramı". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16-17 (1998-1999), 149-155.
- Çift, Salih. "İlk Dönem Tasavvuf Düşüncesinde Nûr Kavramı". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2004), 144-146.
- Demirci, Mehmet. "Hakikat-i Muhammediyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/179-180. İstanbul: TDV Yayınları 1997.
- Demirci, Mehmet. "Nûr-i Muhammedi". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1983), 239-258.
- Döner, Nuran. *Tasavvuf Kültüründe Hz. Peygamber Tasavvuru*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Ebû Ziyab, Halil İbrâhim. *en-Nâbiga el-Ca'di*. Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1987.
- Aclûnî, Muhammed b. İsmâil. *Keşfu'l-Hafâ*. thk. Ahmed Kalaş. Halep: Mektebetü't-Türasi'l-İslâmî, ts.
- Askalânî, İbni Hacer. *el-Metâlibü'l-âliye*. thk. Habiburrahman el-A'zamî. Kuveyt: el-Matbaatü'l-Asriyye, 1973.
- Aynî, Bedreddin. *Umdetü'l-Kârî şerhi Sahihî'l-Buhari*. Kahire: İdâretü't-Tıbbâti'l-Müniriyye, ts.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. *Şuabu'l-İman*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *Câmûs-Sahîh*. thk. Mustafa Dîb. Beyrut: Dârü İbn Kesîr, 3. basım, 1987.
- Cendî, Müeyyidüddîn. *Şerhu Fusûsi'l Hikem*. Meşhed: Danişgâh-ı Meşhed, 1982.
- Cezâirî, Abdülkâdir. *Buğyetü't-Tâlib alâ Tertîbi't-Tecellî bi Külliyyeti'l-Merâtib*. haz. Asım İbrahim el-Keyyali. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004/1425.
- Cilî, Abdülkerim. *el-İnsânü'l-Kâmil*. Beyrût: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997

- İbnü'l-Arabî'nin Nûr-i Muhammedî Açısından Hz. Muhammed ve Diğer Peygamberler Arasındaki İlişkilere Bakış*
- Cilî, Abdülkerîm. *İnsân-ı Kâmil*. çev. Abdülaziz Mecdi Tolun. haz. Selçuk Eraydın vd. İstanbul: İz yayınları, 2002.
- Cilî, Abdülkerîm. *Şerhu Müşkilâtü'l-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*. thk. Yusuf Zeydan. Kâhire: Dârü'l-Emin, 1999.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf. *Târîfât*. thk. İbrâhim Ebyâr. Beyrût: Dârü'l-Kitâb el-Arabî, 1405/1985.
- Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed. *Mişkâtü'l-Envâr*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- Gurâb, Mahmûd. *Rahmetün mine'r-Rahmân*. Dimaşk: Matbaatü Nazar, 1989.
- Hakîm, Suad. *Mu'cemu's-Sûfî*. Beyrût: Dâru Nedre, 1981.
- Hindî, Müttakî. *Kenzü'l-Ummâl*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1989.
- İsfahânî, Ebû Nuaym. *Hilyetü'l-Evliyâ*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-Arabî, 1405.
- Kayserî, Dâvud. *Matla'u husûsî'l-kilem fî meânî f-hikem*. Tahran: Dârü'l-İtisâm, 1416.
- Nisaburi, Hakim. *Müstedrek*. thk. Mustafa Abdulkadir Atâ. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.
- Eraydın, Selçuk. "Hakikat-i Muhammediyye". *Diyânet Dergisi* 25/4 (1989), 131-143.
- Râzî, Fahreddîn. *Tefsîr-i Kebîr*. çev. kurul, Ankara: Akçağ Yayınları, 1988.
- Sâdık, Ca'fer. *Hakâiku't-Tefsîri'l-Kur'ânî*. haz. Ali Zey'ur. Beyrut: Müessesetu İzzeddin, 1993.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn. *el-Makasidü'l-hasene*. thk. Muhammed Osman el-Huşî. Beyrut: Dârü'l-Kitâbî'l-Arabî, 1985.
- Sülemî, Ebü Abdurrahmân. *Hakâiku't-Tefsîr*. thk. Gerhard Böwering. Beyrut: Dârü'l-Maşrik, 1995.
- İbnü'l-Esîr, Ebü's-Sâdet Mecdüddîn, *Câmiu'l-Usûl*. thk. Abdulkadir Arnavut. Dimaşk: Mektebetü'l-Halvânî, 1972.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân. *el-Mu'cemu'l-Evsat*. Kahire: Dârü'l-Harameyn, 1415.
- Taberi, Ebu Cafer. *Tefsîru't-Taberî*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin. Riyâd: Dârü'l-âlemi'l-İslâmî, 2003.
- İbn Türke, Sainüddin. *Şerhu Fusûsî'l-Hikem*. haz. Muhsin Beydarfer. Kum: İntişârât-ı Baydar, 1378.
- Tüsteri, Abdullah. *Tefsîrüt-Tüsterî*. Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- Zebîdî, Muhammed Murtazâ. *Tâcü'l-Ârus min Cevâhiri'l-Kâmus*. thk. Ali eş-Şiri, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1994.
- Goldziher, Ignaz. "Hadis'te Yeni Eflatuncu ve Gnostik Unsurlar". çev. Ömer Özsoy. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (1997), 405-421.
- İbn Kesir, Ebü'l-Fida İmadüddin. *Tefsîrüt-Kur'ânî'l-azîm*. thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddin, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.
- İbnü'l-Arabî. Muhyiddin. *Fusûsü'l-Hikem*. thk. Ebu'l-Alâ Afîfî. Tahran: İnşârâtü'z-Zehrâ, 2. baskı, 1370.
- İbnü'l-Arabî. Muhyiddin. *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*. Beyrût: Dâru Sâdır, ts.
- İbnü'l-Arabî. Resâilü İbn Arabî: Kitâbu'l-Mesâil*. haz. Muhammed Abdülkerim en-Nemrî. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.

Veysel AKKAYA

- İbnü'l-Arabî, Resâilü İbn Arabî: Risâletü'l-Envâr.* haz. Muhammed Abdülkerim en-Nemrî Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.
- İbnü'l-Arabî. Muhyiddin. Ukletü'l-mütevîfz.* Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005.
- Kâdî İyâz. *Kitâbü's-şifa bi-ta'rîfi'l-hukuki'l-Mustafa.* Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1977.
- Kâdî İyâz. *Şifa-i Şerif.* çev. Mehmet Yaşar Kandemir. İstanbul: Tahlil Yayınları, 2012.
- Kara, Mustafa. "Hikmet" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 17/518-519. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Karimov, Azat. *Kur'an'da Nur Kavramı.* Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, 2012.
- Kâşânî, Abdürrezzak. *Letâifu'l-A'lâm.* tsh. Mecîd Hâdîzâde. Tahran: Merkez-i Neşr-i Mirâs-ı Mektûb, 2000.
- Kılıç, Mahmud Erol. *Muhyiddin İbnü'l-Arabî.* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 20/496-497. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kılıç, Mahmud Erol. *Şeyh-i Ekber İbn Arabî Düşüncesine Giriş.* İstanbul: Sufi Kitap, 2009.
- Konuk, Ahmet Avni. *Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi.* 4 Cilt. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı yayınları, 1996.
- Kutluer, İlhan. "Felsefe ile Tasavvuf Arasında: Gazzâlî'nin *Mişkâtü'l-Envar*'ında Entellektüel Perspektifler". 900. *Vefat Yılında İmam Gazzâlî: Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı.* 577-519. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2012.
- Kutluer, İlhan. "Hikmet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 17/503-506. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Mukâtil b. Süleyman. *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman.* thk. Abdullah Mahmud. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1423/2002.
- Müslim b. Haccâc. *Sahîh-i Müslim.* thk. Mahmûd Fuâd Abdalbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.
- Okudan, Rifat. "Hakikat-i Muhammediyye: Felsefi Temelleri ve Dinî Asıllarının Değerlendirilmesi". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2003) 158-160.
- Okudan, Rifat. "Hz. Peygamber'den İlk Yaratılan Şey Hakkında Rivayet Edilen Hadisler Işığında Hakikat-i Muhammediyye". *VI. Kutlu Doğum Sempozyumu.* 165-178. (Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi İslâm Felsefesi Ana Bilim Dalı, 2006)
- Schimmel, Annemarie. *ve Muhammed Onun Elçisi'dir.* çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Kabcacı Yayınevi 2011.
- Schuon, Frithjof. *İslâmı Anlamak.* çev. Mahmut Kanık. İstanbul: İz yayınları, 1999.
- Tüccar, Zülfikar. "Nâbîga el-Ca'dî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 32/260-261. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.